

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳՈՒՇԱԿՅԱՆ

ՂԵՎՈՆԴՅԱՆՔ

Ղևոնդյանց անվան տակ կճանչցվին այն հոգևորականները զորս Պարսից Հազկերտ Բ թագավորը Ատորոմիզդ մարզպանի դըրդումով, Վարդանանց պատերազմեն ետքը, Հայաստանի մեջ ապստամբական նոր խլրտումներ անկարելի դարձնելու համար, կարգ մը կասկածելի նախարարներու հետ՝ նախ Վրկան աշխարհի մեջ արգելական պահել տվավ, և հետո, 454-ին, երբ քուշանաց դեմ պատերազմի գնաց, ամենքը միասին տանելով բանտարկել տվավ Ապար աշխարհի Նյուշապուր քերդին մեջ: ...Առաջին անգամ նահատակվեցան Սամվել քահանա և Արրահամ սարկավագ, երկուքն ալ Արարատի Արած գյուղեն, որոնք Արտաշատի մեջ սրբազան կրակը սպաննած ըլլալու ծանր ամբաստանությամբ դատապարտված էին և բանակին մեջ էին բանտարկված: Միևնույն ամբաստանության տակ ինկած ըլլալով նաև Թաթիկ, որ Բասենի եպիսկոպոսն էր և Արտաշատի ժողովին մասնակցողներեն, միաժամանակ տրվեցաւ նաև իր մահալմիռը, որ և գործադրվեցաւ Խոժաստանի մեջ, ուր բանտարկված էր անհկա վաղուց: Իսկ Նյուշապուրի մեջ բանտարկված վեցը, ըերդեն հանվելով, Դենշապուր ամբարապետի կարգադրությամբ, որ կանխաւ ալ Հայաստան ղրկված էր կրոնավիժության հրամանը գործադրելու համար, կոտորվին քաղաքեն բավական հեռու

Ռեվան կոչված գյուղին մոտ անապատ և բարքարուտ տեղ մը, և չարաչար տանջանքներն վերջ կնահատակվին հոն: Ասոնք են. **Հովսէփ կաթողիկոս**, Հողոցմանց գավառի Վայոց ձոր գյուղեն, Սահակ-Մեսրոպյան առաջին դասու աշակերտներեն, որ ի սկզբան հավանաբար լոկ երեց էր, և թենն ա. Մեսրոպի մահեն վերջ անցաւ պաշտոնի, բայց ա. Սահակի և ա. Մեսրոպի նման՝ ժամանակ մը՝ կաթողիկոսական պաշտոնի հոգեվորական մասը միայն կատարեց, և Սուրմակի բոլորովին ձեռնթափ ըլլալեն ետքը միայն ստանձնեց կաթողիկոսական պաշտոնը ամբողջովին: **Սահակ եպիսկոպոս** Ռշտունյաց, որ խումբին մեջ ամենեն քաջ պարսկագետը լինելով, վերջին հարցաքննությանց միջոցին բանիցս ինքը կատարած էր թարգմանի դեր: **Ղևոնդ երեց**, Վանանդի Իջավանք գյուղեն. խումբին ամենեն տարեցը և վատառողջը, որ սակայն հոգվո արիությամբ ամենեն խիզախը եղած էր, և թե՛ իր ընկերներուն և թե՛ բանակին վրա մեծ ազդեցություն թողած իր խումբովն ու օրինակովը: **Մուշե քահանա**, աղբակեցի, դրան երեց Ներշապուր Արծրունիի, և ըստ այնմ տաներեց Արծրունյաց նախարարության, որ Մամիկոնյաններեն վերջ ամենեն կարևոր դերը կատարած էին Վարդանանց ապստամբության մեջ: **Արշեն երեց**, Բագրեվանդի Եղեգիկ գյուղեն, անուս և անգրա-

գետ հոգևորական մը, որ շինական մարդոց մեջ էր ապրած, բայց իր հզոր հավատքին վրա ամենքեն առհասարակ կհարգվէր: **Քաջաջ սարկավազ**, ոչտունի էր գավառով և փոքրավորն էր Սահակ եպիսկոպոսի, բայց իր այդ խոնարհ դիրքին վրա ալ կերևի թէ ուշագրավ եղած էր իր ընթացքովը և մյուսներուն հետ հավասար դատաւարտության արժանի նկատված: Վեցն ալ նահատակվեցան չարաչար տանջանքներով: ...—Ղեկնդյանց հետ կային, իբրև իրենց պատավորներ, երկու ուրիշ երեցներ ևս, Աբրահամ և Խորեն, որոնք թեև կփափագեին անոնց հետ նահատակվիլ, բայց դահիճները բավական համարեցին անոնց ականջները միայն կտրել, և ազատ թողուցին իրենց տարագրության մեջ ապրիլ իրենց աշխատության: Խորեն մեռավ քիչ հետո, Ասորեստանի տոթակեզ կլիմային չհանդուրժելով. իսկ Աբրահամ, թեև ժամանակ մը ետքը արտոնվեցավ նույնիսկ դառնալ հայրենիք, բայց անիկա նախադաս համարեց մնալ օտարության մեջ, արքայալ նախարարներն ալ չբաժնվելով, և անոնց ապրուստին իսկ չափով մը օգնելով իր աշխատության արդյունքներեն: Հետո, նույնիսկ նախարարներուն սերտ ստիպմանը վրա, դարձավ հայրենիք, թե՛ ի նախապարհին ամեն ազ-

գաց քրիստոնյաներեն և թե՛ բուն իսկ հայրենյաց մեջ ամենամեծ ոգևորությամբ ընդունվելով ամենքեն: Ապա, ի պատիվ իր կենդանի նահատակի այդ հանգամանքին, եպիսկոպոս կարգվեցավ Բզնունյաց, և կրկարծվի թէ ինքն է թարգմանիչը «Վկայք արևելից» ատրերեն գրվածքին, որուն հալացումը մեր ոսկեդարյան գրականության ընտիր կտորներեն մին է:—Ղևոնդյանք հայ եկեղեցականության պարծանք սուրբերն են. իրենց վրա կանձնավորվի հայրենիքի և հավատքի նվիրումին գաղափարը: Վարդանանց ընկեր և քաջալերող, ժողովուրդին կյանքին մեջ բարձր պահեցին կրոնքի սրբությունը, և ամենեւնի ակամավոր գործիչները եղան անոնք հայ եկեղեցիով հայ ազգությունը ապրեցնելու և պահպանելու սկզբունքին: Իրենց այդ ուղղության գաղտնիքը իրենց դաստիարակության մեջ պետք է տեսնել: Գրեթե ամենքն ալ, բացի մեկեն՝ որ սակայն ամենուն սիրույն առարկա մնաց միշտ, աշակերտներն էին Սահակ-Մեսրոպյան դպրոցին, որ գիտցած էր անոնց մեջ գորացնել որչափ ուսման և զարգացումի՝ նույնքան սրտի և նվիրումի մարդեր:

(Սուրբ և սոնք, Երուսաղեմ, 1959, էջ 209—216):

ՎԱՐԴԱՆՅԱՆՔ

Այս անվան ներքև կհանգցվին Ե դարու երկրորդ կեսուն ճիշտ սկիզբը, 451-ին, Ավարայրի մեծ նակատամարտին մեջ ինկած նահատակները, որոնք կուլեցան Պարսիկ զորության դեմ, հայ քրիստոնեությունը և հայկական եկեղեցին պաշտպանելու համար կրակապաշտության դեմ:—Ապստամբությունը, զոր Ե դարու երկրորդ քառորդին վերջերը որոշ թվով ուխտապահ նախարարներ պատրաստեցին ազգին մեջ, հետևեմանքն էր պարզապես այն բռնադատիչ քաղաքականության՝ որով Սասանյան պետությունը կմտածեր քրիստոնեությունը վերջնապես ջնջել ինչպես ամբողջ Պարսկաստանի, նույնպես և մանավանդ Հայաստանի մեջ. ու պատերազմը, զոր մեր ժողովուրդին էթե ոչ ստվարաթիվ ալ ազնվագույն մասը մղել հանձն առավ Պարսիկ ուժին դեմ, բնական արդյունքն էր միայն այդ շարժումին: Քրիստոնեությունը ազգայնական կյանքի սկզբունքներ խորունկցուցած էր հայոց մեջ, անոնց ազգային ինքնության խարխիլը դառնալով այլևս: Հայերը համոզված էին ատոր, այս պատճառով է որ այն-

քան հավատքով և կամքով կփարեին պատերազմի գաղափարին:... Մեր նախնիք անհուն խանդավառությամբ կատարեցին իրենց պարտականությունները՝ իրենց համար կենաց և մահու գործ դարձած այդ գաղափարին հանդեպ, բայց ոչ առանց շրջահայաց հեռատեսության: Ամեն ինչ որ կատարվեցավ այդ ոգովով և ուղղությամբ, մանրամասնորեն արձանագրված է Ղազար Փարպեցիի պատմության մեջ, և Եղիշեի ոսկեմատյանին՝ որ դյուցազներգական վիպասանության և ազգային վկայաբանության անմասն հիշատակարան մըն է, հոգվով և սրբության ներշնչումներով գրված: Ատոնցմե, ինչպես նաև ժողովուրդին հիշողության մեջ պահված ավանդության ուրիշ տվիքները հավաքած հետնագույն պատմիչներն կհամանք թե ազգը արդարև սրբառանց հավաքված էր գործին շուրջը: Անոնք որ հեռու մնացած էին շարժումեն՝ կհամարվեին ազգեն փրթած և կորսված հայեր. գաղափար՝ որուն ճշտությունը ա՛յնքան տխուր կերպով պիտի հաստատեր հետո փորձառությունը: Արդ, ինչպես ակնարկվեցավ վե-

րեւ, պատերազմի այս ձեռնարկը հախտուն ոգևորության մը գործը չեղաւ բոլորովին: Ազգին եկեղեցական և ներքին քաղաքական իշխանությունները, մտավորականությունը, գինվորական ուժը, ամենքը միասին էին և միաքան, որոնք ըրին ինչ որ հնարավոր էր՝ հասկցնելու համար Տիգրանի թե իրենք սիրով կշարունակեն մնալ Սասանյանց գերիշխան հովանավորության ներքե, եթե ազատ թողվեն միայն պաշտելու իրենց կրոնը: ...Այսպիսի հուսահատական կացության առջեւ էր որ ուխտապահները, որոնց գլուխ էին հոգևորական դասեն Հովսէփ կաթողիկոս, եպիսկոպոսաց դասը և Ղևոնդ երեց, իսկ աշխարհականներեն՝ Վարդան Մամիկոնյան սպարապետը և իրեն գաղափարակից ուրիշ նախարարներ, վճռականորեն որոշեցին որ տեղի ունենա պատերազմը: Եթե ձմեռը չարգիլէր երկու կողմերն ալ, հավանաբար պիտի ըլլար անկեա 451 տարվո Հայտնության օրերուն նույնիսկ: Այսպէս կամ այնպէս հետաձգված, պատերազմը տեղի ունեցաւ վերջապէս Հոգեգալստյան նախընթաց, կամ Հինանց վերջին օրը, շաբաթ օր մը, այն տարին մայիս 26, Ծավարշան դաշտին մէջ, Ավարայր գյուղին մոտ, Տղմուտ գետին եզերքը: Նախընթաց օրեն, ամբողջ քանակը հոգևոր պատրաստության մէջ էր. դեռ չմկրտվածները շուտով մկրտեցին, ամենքը հաղորդվեցան, Հովսէփ կաթողիկոս, Ղևոնդ երեց և Վարդան սպարապետ խրախուսական ուղերձներ ըրին գորքին. գիշերը հսկումով և աղոթքով անցուցին, և հաջորդ առավոտուն երկու քանակները իրարու զարմեցան ահեղ սաստկության: Հայերը հազիվ 60.000 էին թվով, մինչ պարսիկները առնվազն 200.000-է ավելի պետք է եղած ըլլան: Մեկ կողմին թիվի անհամեմատ առավելությունը, մյուս կողմին «հաղթելէ ավելի տենչալի մարտիրոսության հասնելու» հրաշքը, ինչպէս կըսէ Փարպեցի, մեկ օրվան մէջ վճռական դարձուցին ճակատամարտին ելքը: Հայերեն ինկան 296 հոգի. **Վարդան Մամիկոնյան**, իր 133 մարդերով, **Խորեն Խորխոռունի**՝ 19 մարդերով, **Արտակ Պալունի**՝ 57 մարդերով, **Տաճատ Գնթունի**՝ 19 մարդերով, **Հմայակ Դիմաքսյան**՝ 29 մարդերով, **Ներսէս Քաջբերունի**՝ 7 մարդերով, **Վահան Գնունի**՝ 3 մարդերով, **Արսեն Ընծայեցի**՝ 7 մարդերով, **Գարեգին Սրվանդատյանց**, իր երկու եղբայրներով և 18 մարդերով:—Թեև պարսից կողմէ ինկածները շատ ավելի էին թվով, իբր 3.000, բայց հայերը գինվորապէս հաղթված եղան, որովհետև իրենց սպարապետը ինկաւ և պատերազմին ռազմագիտական

վարչությունը խանգարվեցաւ, իսկ պարսիկները կրցան պահել իրենց բանակին կազմը, հաջորդ օրերուն և շաբաթներուն ալ, դեռ հալածելով զանազան անսովի վայրեր փախած քաջեր, զորս կոտորեցին անխլանա: Այս կերպով նահատակվածներն ալ միասին հաշվելով է որ ինկածներուն ընդհանուր թիվը սովորություն եղած է 1036 նկատել: Պարսիկները թեև հաղթեցին գինվորական տեսակետով, բայց բարոյապէս հայոց մնաց հաղթանակը, քանի որ Հազկերտ չհասաւ իր նպատակին, ու արքունիքը ինքն իսկ համոզվեցաւ թե անկարելի պիտի լինի հայերը ստիպել որ լքեն ուրանան քրիստոնէությունը: Արդարև, հայ քրիստոնէության՝ այսինքն քրիստոնէա հայության իբր ուրույն ազգ և եկեղեցի գոյության հավերժացումը պտուղը եղաւ Վարդանանց պատերազմին: Ասիկա միշտ համոզումն է եղած ամբողջ հայության, Վարդանանց օրերեն սկսեալ մինչև մեր ժամանակը: Այդ ոգին է որ շարունակ լեցուց ազգին կյանքը, իր դարավոր ստատապանքի սաստկությանց ընթացքին: Ատոր համար է որ Վարդանանց տոնը սկիզբէն մինչև ցայժմ ամեն հայու սրտին խոսող մեծագույն տոներէն մին է, որուն մէջ ամենքս կիսառավորենք ազգային նկարագիրը նույնիսկ, որ նկարագիրն է իր սուրբ սկզբունքներուն համար մեռնիլ գիտցող ժողովուրդի մը: Անկեղծ, հավատալի, բարի, Ավետարանի կենդանի հոգիով լեցված սուրբեր եղան Վարդան և Վարդանանք. անոնք ամենքն ալ կապականեին գաղափարի այն մեծ դարոցին, որուն հիմնադիրները և մշակիչները եղան ս. Սահակ և ս. Մեսրոպ, որոնք քրիստոնէական գրականությունը հաստատեցին մեր մէջ, և Ավետարանով լուսավորեցին ազգային գիտակցությունը: Ս. Սահակի տեսիլքին մէջ Վարդանանց պատերազմն է որ կապակերպով արշաւ կարմիրադեղով: Սուրբեր էին անոնք մեծ սուրբին մտածումին մէջ, սուրբեր մնացին ընդմիշտ ազգին զգացումին մէջ. ճշմարիտ սուրբեր արդարև, վասն զի Ավետարանի հոգով ուղեցին կենդանի պահել իրենց ազգը, և ատոր համար սիրով հանձն առին նահատակությունը: Ծնորհալի, որ ԺԲ դարուն գրեց անոնց նվիրված շարականները, «Նորահրաշ» և «Արիացեալք», միայն իր ժամանակին ըմբռնումն է որ կարտահայտե այնքան վսեմ բառերով. այդ ըմբռնումը նախորդ ութ դարերուն հայության ևս համոզումն էր և է ցարդ:

(Սուրբք և տօնք, Երուսաղեմ, 1989, էջ 224—282):